

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

2007-2

COMBIMARKT

&

STUDIO EDE

VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO

TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

Winkelcentrum Bellestein 21, 6714 DP Ede, tel.: 0318-640479
Contactlenzen / Oogmetingen / Oogdrukcontrole

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

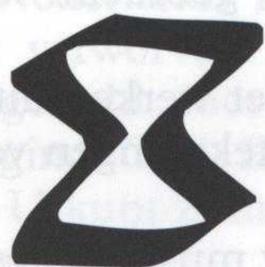
Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
35e jaargang nr 2 juni 2007

Van het bestuur

Door Gerritje Meijer-Swierstra, waarnemend voorzitter Vereniging Oud Ede

De jaarvergadering is op 21 maart in het Historisch Museum gehouden. Er waren ruim 80 leden aanwezig. Na afloop van de vergadering heeft de archivaris van de gemeente Ede, de heer P. van Beek een boeiend betoog gehouden over het werk binnen het archief en het belang van een gemeentearchief. Ook stelde hij aan de orde wat het archief voor onze Vereniging kan betekenen. Hierdoor ontstond een levendige discussie tussen de spreker en de aanwezigen in de zaal.

De heer J. Bos is door de ledenvergadering benoemd tot Voorzitter van de Vereniging en zal per 1 juli deze functie op zich nemen. Tot deze datum blijf ik waarnemend voorzitter.

In de vergadering hebben we afscheid genomen van drie bestuursleden:

- Onze voorzitter de heer ir. B. Lagerweij, die vorig jaar door ziekte het voorzitterschap moest opgeven; hij heeft zes jaar deel uitgemaakt van het bestuur.
- De heer drs. J. Posthuma, die zich als vice-voorzitter bijna negen jaar voor de Vereniging heeft ingezet.
- De heer J. te Lintelo, die zich als PR- en Fondsenwervingsbestuurslid drie jaar voor de Vereniging heeft ingezet. Hij heeft veel tijd en energie aan dit werk besteed.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * De contributie bedraagt € 12,50 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van de Vereniging Oud Ede te Ede.
- * Het dagelijks bestuur bestaat uit mevr. G. Meijer (vz), de heren J.M. van Raan (secr.) en F. Toonen (penningmeester)
- * Beëindiging lidmaatschap uitsluitend schriftelijk, uiterlijk drie maanden van tevoren.
- * De redactie bestaat uit de heren H. Post, eindredactie, F.G. van Oort, H. van Scherrenburg, K. Lohuizen, D. Kranen en mevr. G. Meijer
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede. Tel. (0318) 61 95 54.
- * Fax: (0318) 65 33 89; E-mail: hismuseumede@hetnet.nl; Internet: www.historischmuseumede.nl
- * Het museum is open 's middags van 13.30 tot 17.00 uur, op zondag van 13.30 tot 16.00 uur.
- * De redactie behoudt zich het recht voor tot weigeren van een artikel.
- * Overname artikelen na schriftelijke toestemming Historisch Museum Ede.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede. ISSN 1384-7090

Het bestuur is van negen naar zeven bestuursleden terug gebracht. Op dit moment is er nog één vacature.

Tijdens de jaarvergadering was de wand van de zaal versierd met werken uit eigen depot. Onder deze werken bevonden zich drie prachtige grafiettekeningen van ons lid kunstenaress mevrouw Itte Zwaginga.

In een eerder stadium had zij reeds één van deze werken aan het museum geschonken. Het bestuur is mevrouw Zwaginga zeer erkentelijk, dat ze nu ook de andere grafiettekeningen aan het museum heeft geschonken, zodat er een mooie serie van drie is ontstaan.

Voor het jaar 2007 hebben we als doel gesteld om minstens 5.000 bezoekers binnen de deuren van ons museum te krijgen. In het eerste kwartaal van dit jaar zitten we al op een kwart van het beoogde aantal, namelijk 1233 bezoekers. Het bestuur hoopt dat deze tendens zich dit jaar zal voortzetten, zodat het gestelde doel ruimschoots wordt gehaald.

De tentoonstelling over de Edese schilderes Maria Wandscheer heeft ruim 1000 bezoekers getrokken. De tentoonstelling van de modelspoorwegen trok in twee weken maar liefst 334 belangstellenden.

Van de uitgave van de boeken van ds. T. van 't Veld over de Oud Gereformeerde Gemeente zijn al ruim 200 exemplaren verkocht. Hebt u nog belangstelling voor dit boek, dan is het verstandig niet te lang met de aanschaf te wachten, daar er geen tweede druk van wordt verwacht. Ds. T. van 't Veld heeft een interessante lezing gehouden over deze uitgave. Het was een druk bezochte avond.

Tot en met Pinksteren staat de tentoonstelling "Ede zoals het was" in ons Museum. Dit zijn werken uit het gemeentelijk depot van verdwenen plekken en gebouwen uit Ede.

De heer A. Hartgers heeft aansluitend op deze tentoonstelling vier lezingen met beelden gehouden over dit onderwerp.

Mevrouw Dr. D. Verhoeven is voor een periode van drie maanden, tot 1 juni 2007, in dienst als interim manager/conservator van ons Museum. Het bestuur hoopt, dat binnenkort een nieuwe manager/conservator kan worden aangesteld.

Museumnieuws

Door Dolly Verhoeven, interim manager/conservator

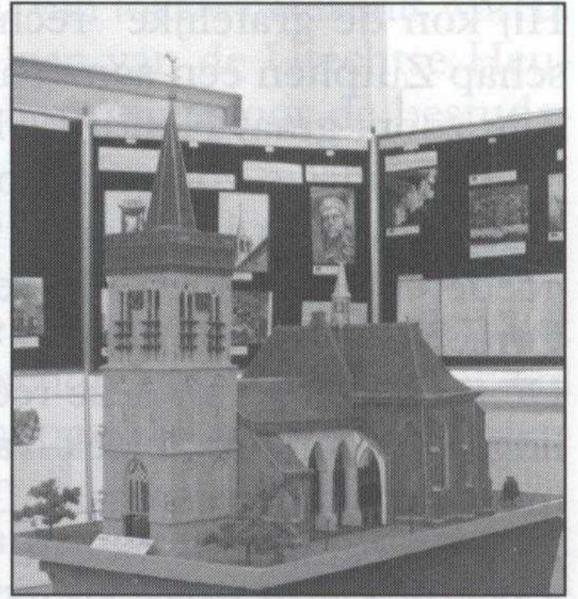
Als interim manager/conservator van het Historisch Museum Ede mag ik u dit keer het Museumnieuws brengen. En nieuws is er genoeg.

Na de tentoonstelling "Ede zoals het was", met fraaie werken uit de gemeentelijke topografische atlas, zal in de grote zaal vanaf 5 juni de jaarlijkse gasttentoonstelling te zien zijn van de Christelijke Hogeschool Ede. Thema is dit jaar "Van alle markten thuis". Er zal aandacht worden besteed aan markt en middenstand in het verleden. Het belooft een levendig geheel te worden. De studenten van de CHE zijn al druk bezig met de voorbereidingen. Deze tentoonstelling loopt t/m zondag 1 juli.

Intussen staat sinds medio april in de kleine expositieruimte, bij velen beter bekend als 'de landbouwhoek', een boeiende presentatie opgesteld over de het kerkelijk leven in Ede door de jaren heen. Met als stralend middelpunt de maquette van de

oude Nederlands Hervormde Kerk, die het museum recent verworven heeft. Deze tentoonstelling werd samengesteld door de Historische Werkgroep van de Vereniging Oud Ede onder leiding van Paul Standaard. U kunt hem in elk geval nog bekijken tot eind oktober.

In de zomermaanden (juli en augustus) staat in het Historisch Museum de natuur centraal, met een tentoonstelling van natuurfoto's, gemaakt door de bekende Edese fotograaf Martin Haffmans. De tentoonstelling is een hommage aan deze bijzondere fotograaf. Het is de bedoeling de foto-expositie aan te vullen met een collectie oude fotocamera's. Maar ook aan de

hedendaagse fotografie wordt aandacht besteed: bij de tentoonstelling wordt een fotowedstrijd voorbereid, waarbij de digitale camera in stelling gebracht kan worden. Leuk voor toeristen die Ede bezoeken vanwege zijn natuur, maar natuurlijk ook een uitdaging voor inwoners van Ede. Houdt u vooral de pers en de website in de gaten voor nadere details.

En dan is er op zaterdag 8 september natuurlijk weer de Open Monumentendag, waaraan het Historisch Museum traditiegetrouw zal meedoen. Tenslotte is het museum zelf in een monument gevestigd! Het jaarthema van de Open Monumentendag is: monumenten van de 20e eeuw. En daarvan zijn er in Ede genoeg te vinden. Ook voor deze activiteit kunt u te zijner tijd via de pers en via de website extra informatie verwachten.

Kortom: genoeg ingrediënten voor een voorjaar en zomer met veel boeiende museumbezoeken!

Kastelen aan de rand van het veen in de zuidelijke Gelderse Vallei.

Door Frans van Oort

Het begin van het hertogdom Gelre

Omtrent het begin van Gelre is maar weinig bekend. Vast staat wel dat de gebieden, die het hertogdom Gelre en het graafschap Zutpen zouden gaan vormen, toebehoorden aan het Karolingische rijk van Karel de Grote. Ze werden tot het midden van de 11e eeuw beheerd door de welgestelden uit dat rijk.

Voor de geschiedenis van Gelre is deze periode niet zo interessant en datzelfde geldt voor de versterkte plaatsen uit die tijd. In onze buurt was een versterkte plaats bekend onder de naam Duno, nabij Oosterbeek. Maar deze speelde in de geschiedenis van Gelre geen enkele rol en was in die tijd waarschijnlijk al een ruïne.

De Gelderse heren speelden in de 11e eeuw nauwelijks een rol van betekenis, maar in de 12e eeuw zou dit veranderen.

Het huwelijk van de Gelderse graaf Gerard met de dochter van graaf Otto van Zutpen was in feite de eerste stap naar een werkelijke machtspositie.

Hij kon de grafelijke rechten verwerven alleen al door het feit dat bij het graafschap Zutphen een aanzienlijke hoeveelheid goederen behoorde. Zijn zoon, graaf Hendrik (1135-1182) werd de eerste graaf van Gelre én Zutphen. Met Hendriks zoon en opvolger Otto I (1182-1207) nam de machtsuitbreiding gestaag toe. In het jaar 1196 wist hij namelijk, op grond van de reeds aanwezige goederen en rechten, de Veluwe in leen krijgen van Brabant en als achterleen van Utrecht.

De verwerving van deze rechten, die van oorsprong in handen waren van de Karolingische vorsten, bleek van het allergrootste belang. Hiertoe behoorden onder meer het wildernisregaal. Dit was het eigendomsrecht op ongecultiveerde streken, waartoe behalve de woeste gronden ook de uiterwaarden en de rivieren behoorden. Zakelijk gezien werd dit wildernisregaal zelfs belangrijker geacht dan de domeinen die zich in het bezit van de graven bevonden.

Ook onder de zoon en opvolger van Otto, Gerard (1207-1229) groeiden de Gelderse macht en prestige nog verder. Hetzelfde gold ook weer voor diens opvolger Otto II (1229-1272). Deze maakte een begin met het verlenen van stadsrechten.

De Gelderse kwartieren

Het hertogdom Gelre was opgebouwd uit vier kwartieren: het Overkwartier van Gelre (Roermond e.o.). N.B. Roermond was de plaats waar voor de afzwering van Philips II Het Hoofdgerecht en het verdere bestuur was gevestigd, het kwartier van Nijmegen (Betuwe), het kwartier van Arnhem (Veluwe) en het kwartier van Zutphen (Achterhoek, Lymers). De verschillen tussen deze streken waren bijzonder groot.

Het gevolg was dat er binnen de grenzen van het hertogdom toch wel een gebrek aan eenheid werd geconstateerd. Er bestond een vrij losse band tussen de verschillende onderdelen.

Eén van de krachten van het hertogdom was de beheersing van de grote rivieren. Hierdoor kon tol worden geheven op de scheepvaart. Het meest bekend was wel de tol te Lobith, die de landsheer meer opbracht dan al zijn domeinen bij elkaar.

En de opbrengsten van deze tolleren maakten de aanschaf van grondbezit op grote schaal mogelijk.

Tot het kwartier van Arnhem moest worden gerekend; een gedeelte van het dal van de IJssel, de Veluwe en de Gelderse Vallei. De Veluwe was in de Middeleeuwen een woeste streek. De Gelderse kasteelheer bezat er dank zij het wildernisregaal dan ook veel grond. Kastelen waren er echter weinig. De meeste kastelen in leen en open huizen lagen in het IJsseldal, langs de Velwezoom en in de Gelderse Vallei.

De Gelderse Vallei

De Vallei lag er vroeger in feite geïsoleerd bij. In het noorden was de Eem tot voorbij Amersfoort een bevaarbare waterroute. In het zuiden was sinds het graven van de Grift in 1473 door Bisschop Davids van Bourgondië een vaarweg ontstaan.

In het noorden ging het verkeer van Amsterdam en Utrecht naar Zwolle bij de "voorde" door de Eem, in het zuiden ging het verkeer van Utrecht naar Arnhem bij Rhenen langs de Rijndijk.

Door het drassige (veen-)centrum was het gebied grotendeels ontoegankelijk. Dit hoogveengebied vormde zo een natuurlijke barrière. Slechts incidenteel bestonden via

de dekzandruggen enkele oost-westverbindingen die vooral van lokale betekenis waren. Men ziet dan ook de landwegen de hogere gronden volgen van de Utechtse Heuvelrug en de Veluwe in noord-zuid richting. Dit wordt bevestigd door de bestudering van oude landkaarten van dit gebied.

Strategische verdedigingspunten

Aan de Stichtse kant van de Gelderse Vallei was in de vroege Middeleeuwen het eigendom grotendeels in handen van de machtige bisschop van Utrecht. Bekend was dat tussen de 12e en 14e eeuw verschillende bisschoppen in roof- en plunderzucht weinig onderdeden voor de Noormannen.

De bisschop woonde zelf op het kasteel te Wijk bij Duurstede en bezat daarnaast een viertal voorpostburchten gelegen tussen de Rijn en de Zuiderzee (het latere IJsselmeer). Dat waren de kastelen Ter Horst bij Rhenen, Cuylenborch bij Renswoude, Stoutenburg bij Amersfoort en Huis ter Eem nabij de Zuiderzee, alle gelegen aan de grens met Gelre.

In die tijd schonk of verkocht de bisschop delen uit zijn bezit aan vertrouwelingen. Op hun beurt bouwden die ook weer kastelen en versterkte boerderijen. Zo ontstond er een gordel van dit soort bouwsels langs de grens met Gelre.

Ook aan de Gelderse kant werden in die tijd de nodige kastelen en versterkte hoeven gebouwd. De Hertog van Gelre gaf hier delen van de Veluwe in leen aan zijn trouwe medestanders. Deze leenmannen moesten zaken regelen als de jacht, de ontginning van de woeste gronden en het innen van de tienden en andere rechten; maar ook minder prettige zaken hoorden daarbij zoals het oorlog voeren.

En zo trokken eeuwenlang de legertjes over de begaanbare gronden in dit niemandsland tussen aan de ene kant Gelre en aan de andere zijde het Sticht, want beiden eisten het bezit van de Veluwe en elk oorlogje werd aangegrepen om deze vete te beslechten.

De grensligging

De grens tussen het Sticht en Gelre was al heel oud. In 1196 werd de Veluwe door een leenman van de Utrechtse bisschop (de Hertog van Brabant) als achterleen aan de Gelderse Graaf Otto gegeven. Ondanks de schier eindeloze twisten bleek deze grens na die tijd zeer stabiel te zijn.

Deze grensligging leidde aan beide zijden tot de stichting van vestingsteden. Zo kreeg Amersfoort vanuit Utrecht in 1259 stadsrechten, terwijl Gelderland deze rechten verleende aan Harderwijk (1231) en Wageningen (1263). In 1336 stichtte Utrecht weer de stad Bunschoten en in circa 1350 de steden Baarn en Eembrugge, terwijl in 1413 aan de Gelderse kant Nijkerk tot stad werd verheven.

De grens liep dwars door het hoogveen in de Vallei en behoorde strategisch gezien tot de best verdedigbare natuurlijke linies. Slechts over de hooggelegen smalle zandruggen konden de venen worden doortrokken. En juist op die plekken vinden we de burchten en versterkte boerderijen, die ervoor moesten zorgen dat die toegangen nauwkeurig in de gaten konden worden gehouden.

Aan de Gelderse kant waren in onze directe omgeving onder andere bekend de kastelen Tarthorst bij Wageningen, Harslo bij Bennekom en Hanepol en Kernhem nabij Ede, terwijl men uit oude kaarten zou kunnen afleiden dat ook in de buurtschap Veldhuizen een versterkte hoeve moest hebben gestaan.

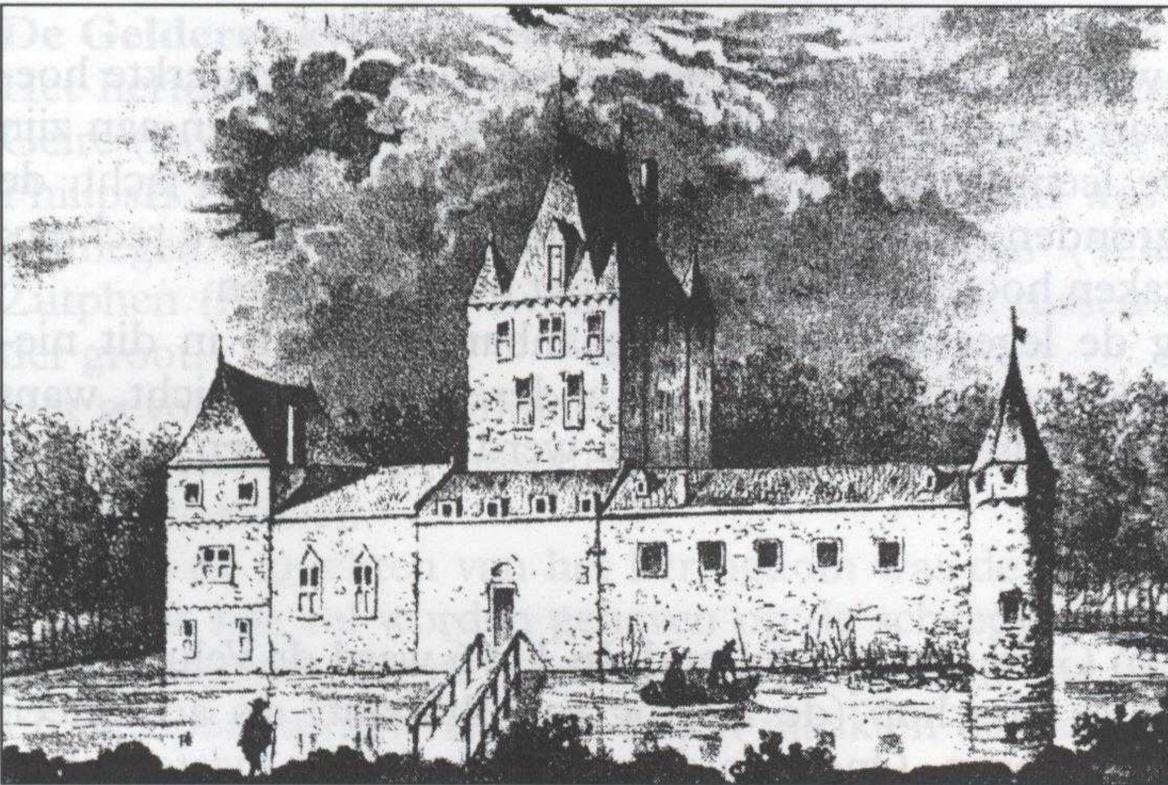
Het kasteel "De Horst"

Voor zover bekend was de bisschoppelijke burcht "De Horst" als verdedigingswerk tegen de Geldersen gesticht door bisschop Godefridus van Rhenen (rond 1158).

Het bisdom werd bedreigd door plundertochten vanuit de Nude bij Wageningen. Het kasteel lag bij het tegenwoordige Achterberg, tussen de Cuneraweg en De Dijk (hier zijn nog resten gevonden) en deed 400 jaar dienst.

Toen Godefridus in 1178 overleed, vermaakte hij de eigendom van het kasteel aan het bisdom Utrecht. De bisschoppen gebruikten het vrij intensief en ondanks het feit dat Holland een aartsrivaal was, kwamen de Hollandse graven herhaaldelijk op "De Horst". Men kon hieruit afleiden dat dit kasteel ook als belangrijke voorpost diende voor het Graafschap Holland.

Het kasteel doorstond in de loop der eeuwen een aantal belegeringen, zowel vanuit het oosten als het westen. Vooral voor de Gelderse hertogen was "De Horst" een doorn in het oog en er is herhaaldelijk gepoogd van deze lastige grenswacht af te komen. Maar wat in de 12e eeuw een sterk kasteel was, werd na de uitvinding van het buskruit een vrijwel onverdedigbare sterkte.

In 1543 kreeg Karel V het bezit van Gelre en Zutphen, waardoor vanaf dat moment de macht over alle Nederlandse gewesten in één hand lag. Maar toen was het kasteel al totaal verwoest (1529).

Tekening van de grensvesting "De Horst" uit het begin van de zestiende eeuw. Het is een waterburcht met een zware donjon.

Het kasteel "De Tarthorst"

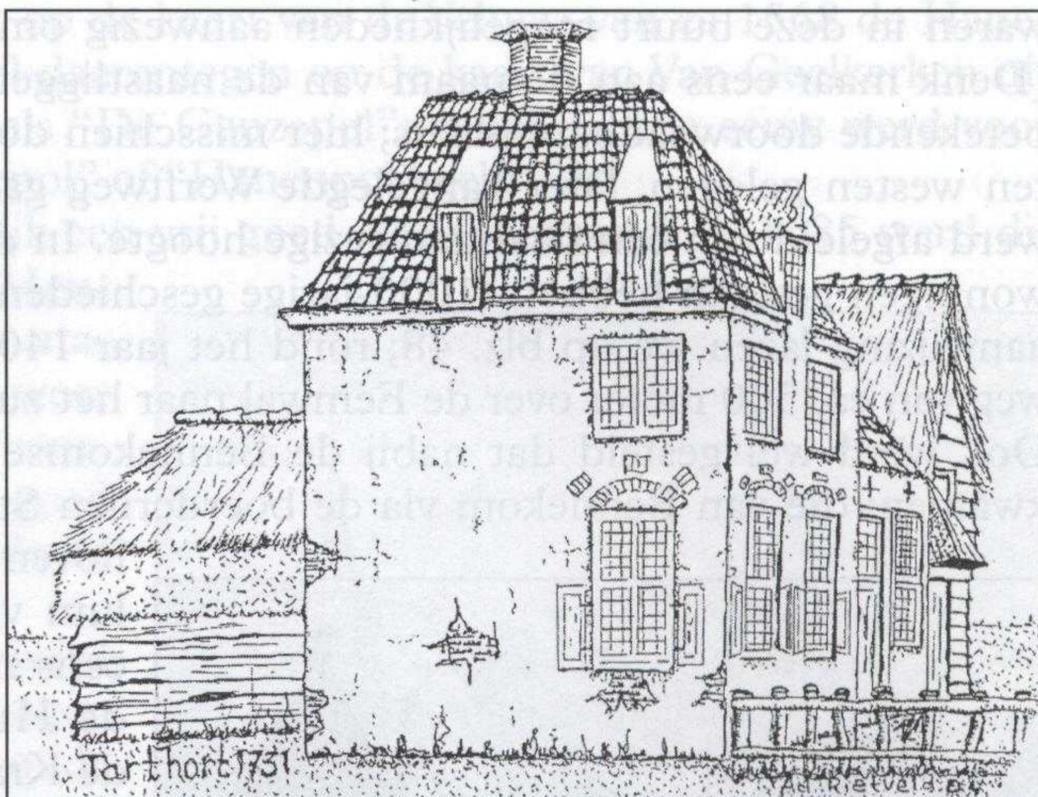
De hertog van Gelre plaatste tegenover het Stichtse kasteel "De Horst" als bewaking aan de Gelderse kant van de Grebbe (Kromme Eem) ook een versterking (slot, kasteel, woontoren?), namelijk "De Tarthorst", om de Horst te tarten. We weten alleen dat dit een grensvesting geweest moet zijn in een roerige tijd waar de Stichtsen en de Geldersen voortdurend met elkaar overhoop lagen.

De Gelderse 17-eeuwse geschiedschrijver Arent van Slichtenhorst schreef het volgende over het ontstaan van de Tarthorst: "*Schrix tegen over ende na bij Ter Horst hadden de Geldersse vorsten in spijt van de Bisschopsse doen legghen eene andere Sterkte, hoewel van minder sterkte en begrijp met naemen Tart-Horst, om alzo het eene mes met het andere in de kooker te doen houden.*"

Wanneer de Tarthorst werd gebouwd, is niet bekend, evenmin welke rol deze versterking heeft gespeeld in de onderlinge strijd. Toen de sterkte verdween, kwam er een boerderij voor in de plaats. In een akte uit 1674 sprak men al van hofstede.

Omdat de voorgevel extra zwaar metselwerk bevatte, zou het kunnen zijn dat dit nog delen van de oude versterking waren. Deze boerderij werd in de 20e eeuw afgebroken.

De boerderij "De Tarthorst", oorspronkelijk getekend in 1731 door Cornelis Pronk en nagetekend door Ad Rietveld. Voor die tijd is dit geen gewone boerderij, maar lijkt het meer op een adellijk huis. De ramen met luiken doen ons denken aan de vensters in de vroeg 17e eeuwse behuizing Boekelo nabij Bennekom. Extra

accenten geven de dakkapellen en de schoorsteen op het dak. Verder heeft het gebouw een verdieping. De Polderatlas (Bennekom, Wageningen) laat rond de boerderij nog een gracht zien wat kan duiden dat hier de versterking "De Tarthorst" heeft gestaan.

Het kasteel Harselo

Op de hoek van een fraaie weg (Harseloweg) lag Harselo. Zo rond 1965 stond hier nog een oude schaapskooi met zware steunberen. Het opmerkelijke was dat de muren opgetrokken waren uit oude kloostermoppen afkomstig van het voormalige kasteel Harselo. Maar in 1966 werd deze schaapskooi, wegens bouwvalligheid, afgebroken. De kloostermoppen werden verkocht aan de Nederlands Hervormde Kerk te Ede ten behoeve van de restauratie.

Een paar honderd meter verder stond een tweede boerderij; de Poort. Dit was een bakstenen gebouw, blijkbaar uit de 17e eeuw, dat oorspronkelijk het poortgebouw van het kasteel was. In de lange zijmuren waren nog de resten van die poort aanwezig; de poort met blokken natuursteen. Om de poort te dichtten waren hier ook bakstenen gebruikt. Onder het dak liepen nog bakstenen zaagtanden.

Aan de achterzijde zagen we de oude ontlastingslagen, eveneens van natuursteen. Verder was na te gaan dat het poortgebouw aan de korte zijden in een gracht had gestaan.

De naam Harselo kwam in 1301 al voor (tiend) en het kasteel werd in 1388 voor het eerst genoemd wanneer Hendrik van Brienen dit goed overdoet aan Rutger van Randwijk, die het op zijn beurt weer doorsluisde naar de heer van Doorwerth. Als leen ontving hij het daarna weer terug.

In 1389 ging Harselo over op de familie Van Stamprode, die het huis meer dan een eeuw in het bezit had. In 1506 kwam het kasteel in handen van het geslacht Toe Boecop.

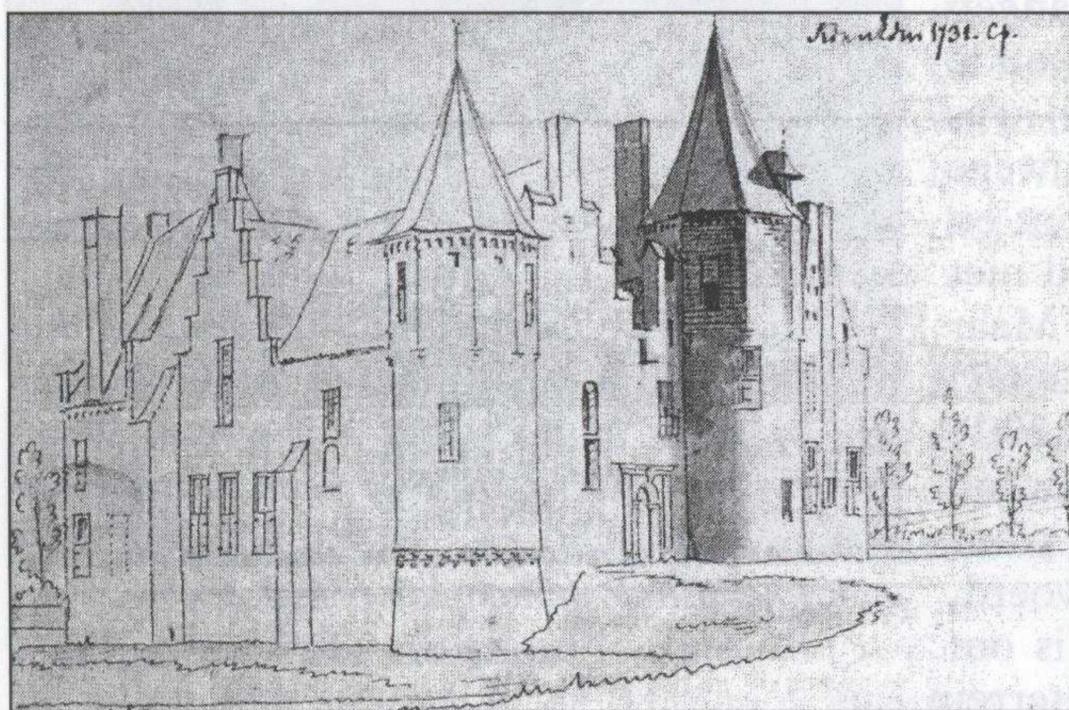
Hendrik van Eck volgde van 1621 tot 1655, waarna het overging op de familie Torck (Torck was toen ook leenman van de Hanepol onder Ede). De Torcks lieten het later niet meer bewoonde kasteel in 1814 slopen.

Een van de oorspronkelijke functies van het kasteel was het beletten, van op strooptocht zijnde Stichtse bendes, om Gelre binnen te dringen. Waarschijnlijk

Nadat in de 16e eeuw dit kasteel niet meer verdedigd kon worden, zagen we geleidelijk veranderingen ontstaan. De militaire verplichting was verdwenen en daarmee veranderde ook het karakter van het leen. De Renaissance deed zijn intrede en buiten de gracht en de muren werden tuinen en boomgaarden aangelegd. Ook kwam er uitbreiding van de boerderijen tot stand.

Bij Kernhem behoorden de boerderijen Bouwhuis (vanaf 1400), de Slijpkruik (in 1607 aangekocht), de Kalverkamp en Engelenhove (1621 aangekocht), Erf in het Broek, Erf Klein Kreel, de Horst en Erf Doesburg. De heren van Kernhem hadden een machtspositie, want met de aankoop van de Slijpkruik in 1607 waren zij in bezit gekomen van het holtrichterschap (dit was verbonden aan deze hoeve, waardoor de eigenaar automatisch holrichter van de maalschap "Het Edesche Bosch" was).

In het begin van de 18e eeuw zette de veranderingen zich voort in de zogenaamde barokstijl, waaronder het aanleggen van lanenstelsels rond het kasteel (denk maar eens aan de Doolhoflaan).

In 1803 werd de van oorsprong middeleeuwse vesting, die sterk vervallen was, afgebroken en op de oude fundamenten werd een landhuis in neoclassicistische stijl gebouwd.

Kasteel Kernhem zoals het er in het jaar 1731 nog uitzag, voorzien van een gracht maar de ommuring was toen al verdwenen.

Tenslotte

Voor de Gelderse Vallei is de slechte verstandhouding tussen de machtsblokken Sticht en Gelre van grote betekenis geweest. De oorzaak ervan lag in het feit dat de hertog van Gelre de Veluwe in achterleen had van de bisschop van Utrecht, en dat beiden probeerden door middel van oorlog zeggenschap over dit territorium te krijgen.

De plunderingen en brandstichtingen over en weer duurden eeuwen. Om het evenwicht tussen de partijen in deze streek te bewaren, zien we de steden Rhenen (Stichts) en Wageningen (Gelders) ontstaan. Daarnaast komt er langs de hele grens aan beide zijden een soort ketting van kastelen en versterkte boerderijen om dit evenwicht in stand te houden.

Op de kaart van de provincie Utrecht uit ca. 1680 kunnen we dit prachtig zien. De Tarthorst staat daar niet meer op, want die is op dat moment al afgebroken. Wel zien we aan de Stichtse kant nog de Prattenburg en de Valckenburg, terwijl aan de Gelderse kant Velthuysen waarschijnlijk een versterkte boerderij is geweest. Ook zien we een weg van Ede via Burgwal (waarschijnlijk de "Wallenborch" aan de Walburgsteeg) naar Rhenen. Echte verbindingen door het veen komen op deze en vroegere kaarten niet voor, maar dat wil niet zeggen dat die er niet geweest zijn. En juist deze doorgangen zullen mede bepalend zijn geweest voor de keuze van de bouwplaatsen van de kastelen. Ook in die tijd is er al strategisch inzicht.

Uitsnede van een tekening van de provincie Utrecht, omstreeks 1680.

Bronnen:

- K.A. Kalkwiek: De hertog en zijn burchten, 1976, Europese Bibliotheek Zaltbommel
- J. Combrink, Oud Rhenen, 9e jaargang nr 3; sept. 1990 en 10e jaargang nr 1, 1991
- A.G. Steenberg, Na vele eeuwen gaat de Tarthorst verdwijnen, Veluwest 1969
- D. Philips; Bij de Hanepol en Harselo en Mooie boerenhuizen verdwijnen; De Vallei 1962
- J.J. Dijkveld Stol; de 1000-jarige geschiedenis van het landgoed Nergena; 1968
- RAAP notitie 819; Plangebied de Hanepol; 2004
- Wilja Kervel, Toekomstverkenning van het landgoed Kernhem; gem. Ede, 1988
- G.M. van Laar Melchior; Historisch-geografisch onderzoek Ede-Lunteren, gem. Ede

Kleef

Reclame en Acquisitiebureau

Gespecialiseerd in: Clubbladen, Programmabladen,
Personeelsbladen, Openingsbrochures

Wandscheerstraat 37, 6717 KP Ede, telefoon 0318 645542, fax 0318 645543
mobiel 0624 589136 e-mail a.kleef@planet.nl

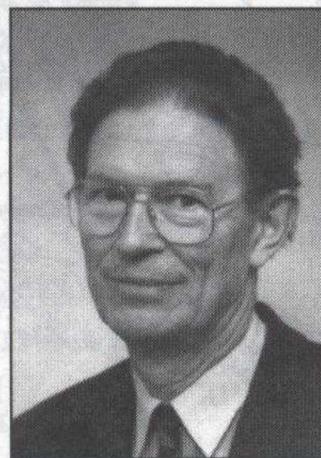
In memoriam

De vereniging ontving het droevige bericht dat onze oudvoorzitter de heer **D. Boot**, op 9 mei j.l. is overleden.

Dick Boot is in het voorjaar van 1998 aangetreden als voorzitter van de Vereniging Oud Ede. Hij was al enige jaren lid van het bestuur en daardoor goed op de hoogte van het bijbehorende werk. In 1999 bestond Oud Ede 75 jaar en tijdens het jubileumjaar heeft Dick de vereniging en het Historisch Museum Ede op een waardige wijze vertegenwoordigd.

Hij was een bruggenbouwer. Problemen wist hij op te lossen met een mengeling van betrokkenheid, humor en nuchtere distantie. Na het beëindigen van zijn voorzitterschap is hij op zijn eigen kenmerkende wijze actief gebleven.

De Vereniging Oud Ede verliest in Dick Boot een waardevol en betrokken lid.

De ploeg keert het vliegtuig. Duitse maatregelen tegen geallieerde vliegtuiglandingen op de Ginkelse Heide bij Ede.

Door Ruurd Kok

De Ginkelse Heide ligt ten oosten van Ede aan de voet van de oostflank van de stuwwal Wageningen-Lunteren. Het grootste gedeelte van het terrein is vlak of zwak golvend en loopt van west naar oost af van 30 naar 25 m NAP. In het zuidoosten liggen enkele langgerekte dekzandruggen. De heide ontleent z'n naam aan de nederzetting Ginkel, die in 1320 voor het eerst in de bronnen wordt vermeld. De Ginkelse Heide werd in 1900 verkocht aan het Ministerie van Oorlog en heeft sindsdien een militaire functie.

Op 18 september 1944 landden op de Ginkelse Heide de parachutisten van 4th Parachute Brigade in het kader van de luchtlandingsoperatie Market Garden. Een dag later maakte een verkenningsstoetsel van de Royal Air Force luchtfoto's van de heide. Op een van de luchtfoto's liggen de achtergelaten parachutes als lichte vlekjes op de hei. De schaapskooi ten zuiden van de herberg Zuid-Ginkel ligt prachtig in de najaarszon. De foto toont ook duidelijk de karrensporen van de voormalige Hessenweg, die ten zuiden van de kooi in een brede baan de hei doorkruisen. Daarnaast lijken over de foto lijnen te zijn getrokken die een vakkenpatroon vormen.

Bijzonder is dat de lijnen ook nu nog in de heide aanwezig zijn. Dit artikel geeft een nadere beschrijving van een opmerkelijk fenomeen en gaat op zoek naar de wijze waarop en de reden waarom de lijnen zijn aangebracht.

Amerikaanse luchtfoto (34BG) die op 17 september 1944 is gemaakt door een van de toestellen die betrokken was bij het bombardement op Ede; de foto toont ook de lijnen aan de noordzijde van de straatweg (collectie Cor Janse, Rheden).

Vakkenpatroon

Op diverse luchtfoto's en topografische kaarten uit de Tweede Wereldoorlog is op de Ginkelse Heide een patroon zichtbaar van elkaar loodrecht kruisende lijnen, die vrijwel vierkante vakken vormen. Een van de foto's waarop het lijnenpatroon duidelijk is te zien, is de eerder genoemde en vaak gepubliceerde luchtfoto van 19 september 1944 met de op de heide achtergelaten parachutes van de 4th Parachute Brigade. Het patroon bestaat uit kaarsrechte, lichte lijnen die zonder enige zichtbare onderbreking of onregelmatigheid over de heide zijn getrokken. In *Blik Omhoog II* merkt Janse op: 'Het lijken wel gespannen draden, maar die zouden dan toch zeker zijn opgemerkt en vernield in het strijdgewoel voor, tijdens en na de dropping op 18 september'. Op deze luchtfoto zijn de lijnen te zien in de heide en lopen ze in het noorden door tot aan de Arnhemseweg. In het zuiden loopt het patroon door ten zuiden van de zandbaan van Rijksweg 12 in aanleg en wordt het begrensd door een pad dat de noordgrens vormt van het Gemeentebosch. In het oosten wordt het patroon begrensd door de Wijde Veldweg en door het dal van de Molenbeek; in het westen door de oude Renkumseweg langs de oostrand van de Sijsselt. Ten noorden van de Arnhemseweg komt ook een vakkenpatroon voor met vergelijkbare afmetingen, maar met een afwijkende oriëntatie. Deze lijnen lopen haaks op en parallel aan de Arnhemseweg. Hier gaat het om maximaal drie rijen vakken. Op de luchtfoto's vormt de lichte kleur van de lijnen op de donkere ondergrond van de heide een aanwijzing dat de lijnen in de zandgrond zijn ingegraven. Ook op na-oorlogse luchtfoto's zijn delen van het patroon nog zichtbaar.

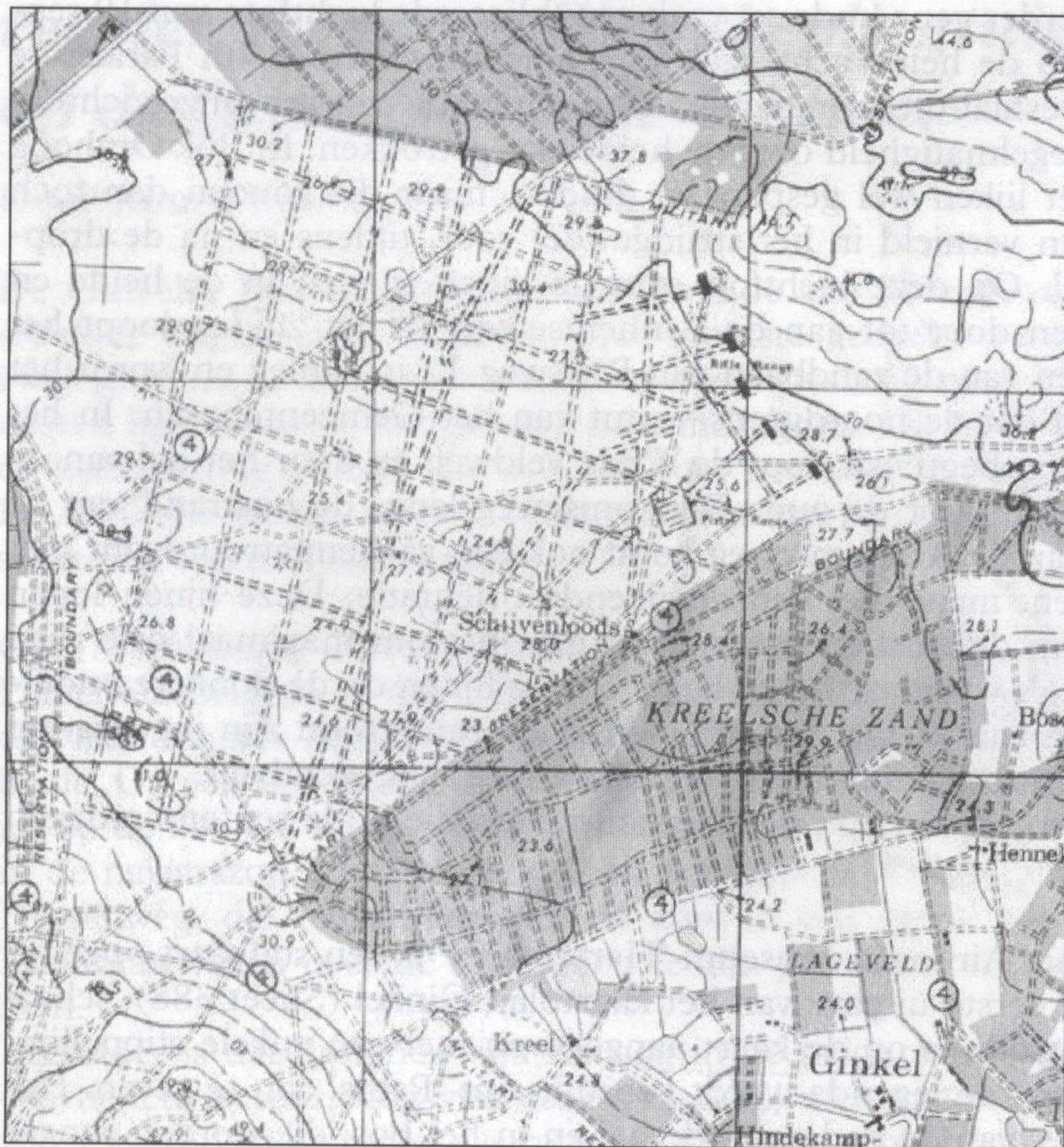
Het patroon is ook weergegeven op militaire stafkaarten die in de septemberdagen van 1944 zijn gebruikt.

In de presentatie van het Airborne Museum 'Hartenstein' is een stafkaart opgenomen van dit gebied, de eerste uitgave van het kaartblad Ginkel (Sheet 388), schaal 1:25.000. Het lijnenpatroon is op de kaart aangegeven met een enkele stippellijn, een signatuur die volgens de legenda wordt gebruikt om 'Paths' aan te geven. Het onderscheidt zich echter van de paden op de hei en in het bos, die worden aange-

geven met een dubbele stippellijn: 'Other Roads and Tracks. Not always motorable and generally unmetalled.' De lijnen bedekken de gehele heide en lopen aan alle zijden door tot aan de randen van de heide. Op de kaart is na te meten dat de lijnen vakken vormen van globaal 220 x 220 m.

De meeste vakken meten circa 225 m in de noord-zuid richting en circa 217 m in de oost-west richting. De oppervlakte per vak ligt hiermee tussen 48.000 en 49.000 m². Zowel in oost-west richting, als in noord-zuid richting liggen maximaal acht (vrijwel) complete vakken over de heide. De oriëntatie van de lijnen is 15° linksom gedraaid ten opzichte van de noord-zuid en oost-west assen.

Opmerkelijk is dat deze oriëntatie niet valt te relateren aan wegen, paden of verkavelingen in de omgeving. Zo doorsnijdt het patroon de Wijde Veldweg en sluiten de lijnen nergens aan op (bos)paden. De richting van de lijnen is niet in verband te brengen met het reliëf. In het patroon is evenmin een aanwijzing te vinden voor de manier waarop het is uitgezet. Ook een beginpunt lijkt niet aan te wijzen. Op de stafkaart in het Airborne Museum staan met rode inkt nadere gegevens vermeld: 'information as at 11 sept 44', deze informatie is afkomstig van luchtfoto's van deze datum. Op de Ginkelse Heide staat in rood 'ditches' met een soort X-teken erbij. Deze 'X' geeft aan dat in het betreffende gebied graafwerkzaamheden hebben plaatsgevonden.

Aan de hand van de kaarten en de luchtfoto's zijn de lijnen terug te vinden in het terrein. Ze blijken te bestaan uit twee parallelle greppeltjes van circa 0,4-0,6 m breed met daartussen een laag walletje van circa 1,2 m breed. Dit komt overeen met de aanduiding 'ditches' op de stafkaart. De greppels zijn plaatselijk zichtbaar over grote afstanden door een afwijkende begroeiing, die ongetwijfeld verband houdt met een hogere vochtigheid in de greppels. Ook de lijnen ten noorden van de Ver-

lengde Arnhemseweg zijn in het veld terug te vinden als parallelle greppels met vergelijkbare afmetingen.

Janse wijst erop dat soortgelijke lijnenpatronen ook zichtbaar zijn op luchtfoto's van heidevelden op de Hoge Veluwe en noemt als voorbeeld de heide bij Oud Reemst op zo'n 7 km ten noordoosten van de Ginkelse Heide. Op luchtfoto's is op het Oud Reemster Veld inderdaad een vakkenpatroon zichtbaar, dat net als op de Ginkelse Heide bestaat uit dunne, lichte lijnen. Ook op de stafkaarten uit 1944-45 is het patroon aangegeven, eveneens met een enkele stippellijn. Op enkele andere punten verschilt het echter van dat op de Ginkelse Heide. De lijnen sluiten aan op omringende bospaden en vormen niet zo'n regelmatig vakkenpatroon. De vakken zijn ook iets kleiner, met zijden van circa 200-210 meter. Op de stafkaart in het Airborne Museum 'Hartenstein' staat 'ditches' vermeld in het patroon, net als op de Ginkelse Heide. Met moeite zijn op het Oud Reemster Veld enkele greppels terug te vinden in het terrein; vooral in het westelijk deel lijken de greppels te zijn verdwenen doordat de heide hier regelmatig wordt afgeplagd. Enkele kilometers ten noorden van de Ginkelse Heide komt een vergelijkbare patroon voor op het vlakke gedeelte van de aangrenzende Edese Heide. Ook hier is het patroon echter niet zo regelmatig en sluit het aan op omringende bospaden. Ook deze vakken zijn kleiner, met zijden van circa 210-215 meter. Op de stafkaart in het Airborne Museum 'Hartenstein' staat het patroon in rode lijnen aangegeven met de opmerkingen 'rough heath land' en 'shallow ditches.' Op de tweede uitgave van de kaart uit februari 1945, blad Ginkel (West)/Sheet 388 (West), is het patroon aangegeven met een dubbele stippellijn. In het veld blijken ook deze lijnen te bestaan uit parallelle greppels met een walletje ertussen net als op de Ginkelse Heide.

Ploegvoren

De lijnen zijn niet aanwezig op Nederlandse luchtfoto's van de Ginkelse Heide die in het voorjaar van 1940 zijn gemaakt vóór de Duitse inval. Dus moeten de greppels na die tijd zijn aangebracht. Ook kan worden bepaald vóór wanneer de aanleg van de greppels moet dateren. Op luchtfoto's en kaart is te zien dat de lijnen doorlopen ten zuiden van Rijksweg 12 in aanleg. In september 1944 bestond de rijksweg in aanleg ter hoogte van de Ginkelse Heide uit een zandbaan 'opgeworpen als een hoog spoortalud' waarin het viaduct in de Wijde Veldweg al aanwezig was. Het lijkt dan ook vrijwel zeker dat de greppels onder de zandbaan liggen en dus ouder zijn dan de aanleg van de rijksweg. Het westelijk deel van Rijksweg 12 was bij het uitbreken van de oorlog al aangelegd tot Oudenrijn bij Utrecht. In oktober 1940 besloten de Duitsers de aanleg van het oostelijk deel te hervatten. In voorjaar van 1941 werd daadwerkelijk begonnen met de werkzaamheden. De zandbaan werd in de volksmond spottend aangeduid als het Hazepad, omdat de bezetter daarlangs snel naar Duitsland zou kunnen vluchten. In Blik Omhoog I heeft Janse enkele foto's opgenomen van de werkzaamheden op de Buunderkamp ten oosten van de Ginkelse Heide, gedateerd 19 november 1941. Op 1 juli 1942 werd besloten de aanleg stop te zetten. De zandbaan was toen al voor een groot deel aangelegd. De greppels moeten dus zijn aangelegd tussen mei 1940 en voorjaar 1941.

Uit ooggetuigenverslagen blijkt dat het gaat om ploegvoren. Janse vermeldt in Blik Omhoog II dat boer Hijnekamp van de Duitsers een contract kreeg om de Ginkel-

se Heide om te ploegen en zo ongeschikt te maken voor vliegtuiglandingen. Janse acht zijn bron betrouwbaar, maar plaatst wel enkele kanttekeningen: 'Toch zouden geploegde voren op de Ginkel zijn opgemerkt en op foto's te zien moeten zijn. De Ginkel is door haar hobbelige oppervlak met heuveltjes en terreindieptes ook niet bepaald geschikt voor dergelijke doeleinden'.

Opmerkelijk is dat Janse weliswaar de lijnen op de luchtfoto's heeft opgemerkt, maar dat hij ze niet direct in verband lijkt te brengen met de berichten over ploegvoren. In het Supplement op Blik Omhoog citeert Janse ooggetuige Joop Ruiter, de zoon van de boswachter van het landgoed Ginkel die woonde op Arnhemseweg 75: 'De lijnen werden uitgezet met jalonstokken en daar richtte de tractorchauffeur zich op. Een ploegvoor heen en een terug. Daarna werden de stokken verplaatst, zonder rekening te houden met wegen of paden'. De twee in tegengestelde richting geploegde voren verklaren het walletje tussen beide greppels. Ook andere personen kennen het verhaal van het ploegen. Zo vertelt Henk van den Brandhof, de schaapherder van de kudde op de Ginkelse Heide: 'De Duitsers hebben hier in de oorlog voren geploegd om landingen met zweefvliegtuigen te voorkomen.' Meer ooggetuigen zijn helaas niet gevonden.

Geconcludeerd kan worden, dat de greppels op de Ginkelse Heide zijn aangelegd door in tegengestelde richting twee voren naast elkaar te ploegen. Het lijkt aannemelijk dat ook de greppels op de Edese Heide en het Oud Reemster Veld zijn gevormd door ploegen, gezien de overeenkomst met de greppels op de Ginkelse Heide. Dit zou betekenen dat de Duitsers niet alleen op de Ginkelse Heide, maar ook op andere heideterreinen voren hebben laten ploegen op onderlinge afstanden van circa 200 tot 220 meter en in een rechthoekig patroon.

Twijfel en bevestiging

De historisch-geografen Kooiman en Vernooij geven in 1988 voor de aanleg van de greppels als reden 'mogelijk ter voorkoming van landingen van geallieerde vliegtuigen', helaas zonder nadere onderbouwing of bronvermelding. Verschillende ooggetuigen melden, dat het ploegen in de oorlogsjaren is gebeurd in opdracht van de Duitsers. In de publicatie van Verhoef lijkt alle twijfel verdwenen: het zijn 'greppels speciaal gegraven om het landen van zweefvliegtuigen te voorkomen'. De term 'zweefvliegtuigen' leidt tot verwarring. Het is immers uitgesloten dat de Duitsers in 1940 of 1941 al het vermoeden hebben gehad, dat in de omgeving van Arnhem luchtlandingen zouden plaatsvinden. De Duitse legers waren nog in het offensief en de eerste geallieerde luchtlandingen met zweefvliegtuigen vonden pas plaats in juli 1943 op Sicilië. Ook is het nog maar de vraag of de ploegvoren überhaupt wel een serieus obstakel tegen zweefvliegtuigen zouden vormen. Bij Wolfheze landden de gliders in september 1944 namelijk op geploegd akkerland.

Aan de twijfel over het doel van de ploegvoren lijkt een einde te komen door de volgende mededeling in een oorlogsdagboek: "1941, Dinsdag 4 Maart: Alle heidevelden op de Veluwe moeten worden omgeploegd om het landen van vijandelijke vliegtuigen zoveel mogelijk tegen te gaan. Zo moet een naburige landbouwer tussen Vierhouten en Elspeet door een heideveld van 800 ha iedere 200 meter een geul ploegen (idee van een dambord)." Het citaat is afkomstig uit het oorlogsdagboek van Wim van Houtum. Hij was zoon van een papierfabrikant in Ughelen (bij

Apeldoorn) en was 19 bij het uitbreken van de oorlog. Van Houtum hield dagelijks nauwgezet aantekeningen bij van de oorlogshandelingen en bewaarde in plakboeken ook krantenartikelen en pamfletten. Het dagboek beslaat vierduizend pagina's met de hand geschreven tekst, verdeeld over vier boeken, en vormt een uniek document. De mededeling van Van Houtum slaat weliswaar op de Elspeetsche heide,

maar sluit goed aan bij de bevindingen over het patroon van elkaar loodrecht kruisende ploegvoren op de Ginkelse Heide. De genoemde datum valt ook binnen de voor de Ginkelse Heide aangenomen datering van het ploegen tussen mei 1940 en voorjaar 1941. De afstand van 200 m klopt bovendien aardig met de afstanden tussen de greppels op de Ginkelse Heide (circa 220 m), op de Edese Heide (circa 210-215 m) en op het Oud Reemster Veld (circa 200-210 m). Gezien de wijze waarop het oorlogsdagboek tot stand is gekomen, mag het als zeer betrouwbaar worden beschouwd.

Aangenomen mag dus worden dat het omploegen van heidevelden niet diende als maatregel tegen luchtlandingen met zweefvliegtuigen, maar om het landen met gewone vliegtuigen te voorkomen.

Vooralsnog is dit dagboekfragment de enige bekende bron uit de oorlogsdagen waarin het ploegen van heideterreinen expliciet wordt vermeld. Voor de Ginkelse Heide is gericht gezocht naar andere bronnen, maar het lijkt erop dat de maatregel is uitgevoerd zonder enige administratieve handeling.

Het Duitse leger kon onroerend goed in gebruik nemen op grond van Verordening 144 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied. Artikel 2 van deze Verordening stelt dat 'Een onroerend goed wordt geacht gevorderd te zijn, wanneer het vorderingsbewijs, volgens het aan deze verordening toegevoegde model, afgegeven is aan de Nederlandse gemeente, binnen welker gebied het onroerend goed ligt.' In het archief van de gemeente Ede bevinden zich inderdaad diverse bewijzen (Bescheinigungen) van vorderingen van bijvoorbeeld huizen, garages, benzinepompen en terreinen. Zo vordert de commandant van de Truppenübungsplatz Harskamp diverse percelen bij Otterlo. Aangezien stukken over de Gin-

kelse Heide ontbreken, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat dit heideterrein niet was gevorderd. Het dagboekfragment doet vermoeden dat de Duitsers simpelweg een boer opdracht gaven de heide te ploegen. Dat ook geen klachten of schade-loosstellingen bekend zijn, kan waarschijnlijk worden verklaard uit het feit dat de heide geen economisch gebruik had en het hoeden van schapen geen hinder ondervond van de ploegvoren.

Anti-vliegtuig greppels

Door de inzet van het vliegtuig in de oorlogsvoering, werd het noodzakelijk bij de verdediging maatregelen te nemen tegen het landen van vliegtuigen. In het *Ausbildungsvorschrift für die Pioniere* geeft deel 4 (van 25 juni 1935) aanwijzingen van het Duitse leger voor de aanleg van versperringen tegen vliegtuigen: *'Flughäfen und Gefechtslandeplätze sperrt man gegen Starten und landen von Flugzeugen, indem man das Rollfeld unbenutzbar macht.'* Dit wordt nader omschreven in voorschrift 263: *'hierzu legt man im Rollfeld Gräben mindestens 1 m tief und breit an, baut etwa 1,50 m hohe Drahtzäune, sprengt Trichter, häuft Steine an, fährt Wagen auf oder verlegt Balken, I-Träger oder Baumstämme. Die Sperren verteilt man so über das Rollfeld, daß in keiner Richtung ebene Flächen von mehr als 150 x 150 m bleiben.'* Met de toegenomen internationale spanningen geeft het Nederlandse Ministerie van Defensie in juli 1938 richtlijnen aan het Ministerie van Waterstaat over het onbruikbaar maken van vliegvelden: 'Het meest daartoe geëigende middel – althans voor wat het terrein betreft – is een stoomploeg of een ploeg, getrokken door een tractor'. Het vliegveld Kemperheide bij Deelen werd pas omgeploegd op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval. Over het onklaar maken van het vliegveld Teuge bij Apeldoorn zijn meer gegevens bekend. Dit vliegveld werd in de periode 10 april-10 mei onbruikbaar gemaakt. Aanvankelijk werden boerenkarren zonder wielen en autowrakken verspreid over het vliegveld opgesteld als obstakel. Omdat deze maatregel onvoldoende werd geacht, werden vervolgens 250 spoorbielsen ingegraven. Nadat ook dit niet voldoende werd bevonden, werden 50 cm brede greppels over het veld getrokken door een speciale diepploeg uit de Noordoostpolder. Als gevolg hiervan werd ook het drainagesysteem van het veld vernield. Op een geallieerde luchtfoto uit februari 1943 is te zien, dat de greppels zijn aangelegd in een vakkenpatroon van elkaar vrijwel loodrecht kruisende lijnen, op afstanden van circa 170 bij 150 m. De greppels zijn duidelijk zichtbaar als donkere lijnen met aan weerszijden lichte banen van het opgeworpen zand. Het commentaar bij de luchtfoto luidt: *'Teuge (Holland). The landing ground has been obstructed by a grid pattern of trenches.'*

Naast het onklaar maken van vliegvelden werd de aanleg van greppels in Engeland ook toegepast op andere terreinen die voor het landen van vliegtuigen geschikt werden geacht. Het onbruikbaar maken van mogelijke landingsterreinen voor troepen-transportvliegtuigen was een van de vroegste en uiteindelijk de meest uitgebreide Britse anti-invasie maatregel. Eind april 1940 doet de *Joint Intelligence Committee*, de voornaamste Britse inlichtingendienst, al suggesties voor de aanleg van versperringen tegen vliegtuigen. In opdracht van de *Home Defence Executive*, verantwoordelijk voor de verdediging van Groot-Britannië, werd in mei begonnen met de aanleg van versperringen op open terreinen van minimaal 500 yards (457

m) lengte binnen 5 mijl (8 km) van de kust of van vliegvelden. Doel was de versperringen zo aan te brengen dat een vliegtuig niet zonder schade zou kunnen landen en zeker niet opnieuw zou kunnen opstijgen. De greppels waren idealiter 4 feet (1,2 m) breed en 3 feet 6 inch (1,1 m) diep en werden aangelegd in een patroon van kruisende lijnen op onderlinge afstanden van 150 yards (135 m). Naast de greppels werden verschillende andere obstakels gebruikt variërend van omgekapte bomen, hooibalen, palen en andere objecten, zoals boerenkarren en oude auto's.

Ook de palen en objecten werden geplaatst op kruisende lijnen op 135 m afstand. In de praktijk lijkt van deze maatvoering te zijn afgeweken, zo zijn bij het voormalige vliegveld Tuddenham op Cavenham Heath (Suffolk) greppels aangebracht op circa 170 m uit elkaar. Luchtfoto's van deze en andere locaties tonen onregelmatige patronen van greppels met hopen grond aan weerszijden. Een ooggetuige weet te vertellen dat bij Sutton Hoo (Suffolk) greppels zijn aangelegd door graafmachines met bakjes aan een kabel. Deze bakjes gooiden de grond afwisselend aan weerszijden van de greppel. De Duitsers waren bekend met deze maatregelen. Ze voerden boven Brits grondgebied fotoverkenningvluchten uit om de verdedigingsmaatregelen in kaart te brengen.

De aanleg van greppels in een vakkenpatroon werd door diverse legers toegepast om het gebruik van vliegvelden en andere geschikte terreinen voor vijandelijke toestellen onmogelijk te maken. De greppels dienden minstens 1 m breed en diep te zijn en de voorgeschreven afstanden varieerden van 135 x 135 m (Engels) tot 150 x 150 m (Duits). In de praktijk werd van deze maten afgeweken. In ieder geval werd door het Nederlandse leger voor de aanleg van deze greppels de ploeg gebruikt. Op de Ginkelse Heide werden voren geploegd, waarschijnlijk omdat deze methode voor dit terrein het meest efficiënt werd geacht. Om de gewenste breedte te krijgen werden twee voren naast elkaar geploegd met een totale breedte van ruim 2 m. De diepte van de voren zal hoogstens 0,5 m hebben bedragen. Door het tussenliggende walletje van gekeerde zoden is het hoogteverschil tussen onderkant greppel en bovenkant wal echter meer dan 0,5 m geweest. Opvallend is de veel grotere afstand tussen de ploegvoeren dan gangbaar bij dit soort greppels.

Luchtoorlog

Voor het antwoord op de vraag waarom de Duitsers op de Veluwe deze maatregel troffen, moet in de omgeving worden gezocht naar een object waarvoor de Duitsers in de eerste oorlogsjaren al vreesden voor landingen van geallieerde vliegtuigen. Het nabijgelegen vliegveld Deelen lijkt daarvoor het meest in aanmerking te komen. De Ginkelse Heide en Edese Heide liggen op circa 10 km ten westen van het vliegveld; het Oud Reemster Veld ligt er zelfs tegenaan.

In juni 1940 begonnen de Duitsers al met de aanleg van een vliegveld op het vliegveldje Kemperheide bij Schaarsbergen. Dit vliegveld kreeg de naam *Fliiegerhorst Deelen*. In dezelfde maand deed *Generalfeldmarschall der Luftwaffe* Hermann Göring in Den Haag de aankondiging van de oprichting van de *Nachtjagddivision*. Het eerste *Nachtjagdgeschwader* (NJG 1) kreeg Deelen als thuisbasis. De *Nachtjagd* vormde het Duitse antwoord op de Britse nachtelijke bombardementsvluchten op Duitsland. Gezien de ligging van Nederland halverwege de kortste route tussen Engeland en Duitsland, vormde ons luchtruim de wieg van het nachtjachtwapen en werd een van de eerste zenuwcentra voor de Nachtjagd in Nederland gevestigd. In het eerste oorlogsjaar richtte de bombardementen van de *Royal Air Force* zich vooral op de Duitse oorlogsindustrie en infrastructuur. Door zware verliezen en tegenvallende resultaten van nachtelijke precisieaanvallen, besloot de RAF in februari 1941 tot een radicale wijziging van de strategie: voortaan werden stadscentra tot doel gekozen. Dit zogenaamde 'area bombing' zou door *Bomber Command* tot een allesverwoestende perfectie worden ontwikkeld. Bedoeling was de Duitse moraal te breken door het maken van zoveel mogelijk burgerslachtoffers. Veelzeggend zijn de berichten die Van Houten in z'n dagboek vermeld op 4 maart 1941, de dag waarop hij ook het ploegen van heidevelden noemt: 'Britse vliegtuigen bombarderen het Ruhrgebied, Keulen, Brest, Boulogne, Ostende en het vliegveld Haamstede. De steden Keulen en Hannover zijn reeds 'gecoventreerd' (nieuw werkwoord naar aanleiding van de luchtaanval op Coventry). Duitse toestellen werpen bommen op Cardiff, Londen en Southampton.'

De opbouw van Fliiegerhorst Deelen werd voortvarend aangepakt. De eerste twee betonnen startbanen waren eind 1940 gereed, de derde volgde in februari 1941. In de winter van 1940-1941 werden rond het vliegveld FLAK-stellingen gebouwd voor de verdediging tegen luchtaanvallen. Hoofdkwartier van het NJG 1 werd begin 1941 gevestigd in het kazernecomplex 'Klein Heidelager.' In de zomer van dat jaar werd begonnen met de bouw van een zogenaamd Probe Kommando Gefechtsstand voor de Nachtjagddivision. In dit commandocentrum werden tactieken en procedures getest bij centrale bevelvoering van de divisie. Het centrum diende een jaar later als voorbeeld voor de bunker 'Diogenes' aan de Koningsweg, die in 1943 gereed kwam. Diogenes fungeerde als verbindingscentrum tussen alle Duitse vliegvelden en grondstations in Nederland, België en het Ruhrgebied. De bunker had bovendien een rechtstreekse verbinding met het hoofdkwartier van de Luftwaffe in Berlijn. Zo speelde Deelen vanaf voorjaar 1941 een cruciale rol in de strijd tegen de geallieerde luchtoorlog.

Belang van Deelen

Het strategisch belang van Deelen was dus veel groter dan alleen het vliegveld met

bijbehorende voorzieningen en infrastructuur. Dat zou nu precies de reden kunnen zijn waarom de Duitsers rekening hielden met landingen van geallieerde vliegtuigen in deze omgeving. Bij een aanval op de commandocentra van Deelen zou immers de organisatie van de nachtjacht kunnen worden uitgeschakeld. Het vliegveld diende dan ook niet alleen te worden beschermd tegen luchtaanvallen, maar ook tegen aanvallen door een per vliegtuig aangevoerde troepenmacht.

Uiteraard blijven er vragen. Waarom weken de Duitsers op de Veluwe af van de gangbare afstand tussen dergelijke greppels? Waarom werden ook voren geploegd op de door Van Houtum genoemde Elspeetsche Heide op bijna 30 km van Deelen, terwijl tussen Elspeet en Deelen diverse vlakke heideterreinen voorkomen? Nader onderzoek kan uitwijzen of ook op andere heidevelden in de omgeving van Deelen dergelijke greppelpatronen aanwezig zijn. Of zouden de Duitsers bewust een veraf gelegen heideterrein hebben omgeploegd om de aandacht af te leiden van Deelen? Pasten de Duitsers deze maatregel ook toe rond andere belangrijke vliegvelden?

Indien de ploegvoeren daadwerkelijk zijn aangelegd ter voorkoming van een aanval op de commandocentra voor de nachtjacht op Deelen, dan zijn op enkele Veluwse heidevelden sporen bewaard gebleven die direct verband houden met de geallieerde luchtoorlog tegen

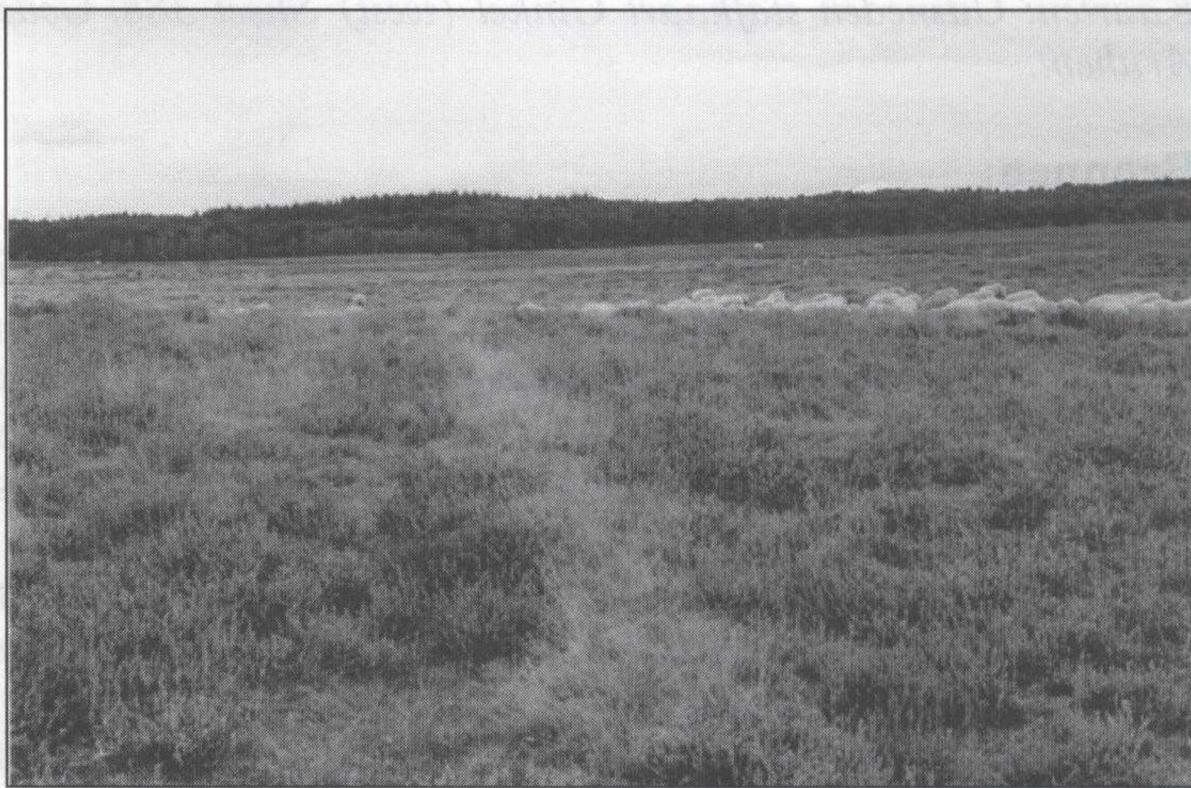
Duitsland. Dat zou betekenen dat het cultuurhistorisch waardevolle complex van Fliegerhorst Deelen nog verder kan worden uitgebreid. Het ensemble van historische relictten op en rond Deelen bestaat dan niet alleen uit diverse gebouwencomplexen en uit sporen van rolbanen en FLAK-stellingen, maar ook uit deze opmerkelijke greppelpatronen.

De sporen zijn het best bewaard op de Ginkelse en Edese Heide, waarschijnlijk vanwege

het militair gebruik van deze terreinen. Het feit dat de greppels op het Oud Reemster Veld door afplaggen al vrijwel geheel zijn verdwenen, toont de kwetsbaarheid van deze sporen.

Oproep

De hier voorgestelde reden voor het omploegen van heidevelden rond Deelen kan wellicht worden bevestigd door ooggetuigen. Daarom zou ik nog steeds graag in

Een van de greppels op de Ginkelse Heide is herkenbaar aan de droge, grasachtige begroeiing; op de achtergrond de Ginkelse schaapskudde en de bossen van de Sijsselt (foto auteur, september 2002).

contact willen komen met mensen die meer weten over het omploegen van heideterreinen, bijvoorbeeld uit kringen van het voormalige verzet. Het gaat om antwoorden op de volgende vragen:

- Wanneer zijn de voren precies geploegd?
- Waren behalve boer Hijnekamp nog anderen betrokken bij het omploegen van de Ginkel?
- Zijn ook voren geploegd op andere dan de genoemde heideterreinen?
- Welke Duitse instantie gaf opdracht voor het ploegen?
- Is de aanleg van de ploegvoren opgemerkt en gerapporteerd door het verzet?

Reacties op dit artikel zijn zeer welkom en kunnen worden gericht aan de redactie.

Mijn hartelijke dank gaat uit naar: Luuk Buist (Oosterbeek), Cor Janse (Rheden), Geert Maassen (Gelders Archief), Hans Timmerman (Gelderland Bibliotheek Arnhem) en Robert Voskuil (Oosterbeek) voor hun waardevolle opmerkingen op eerdere versies van dit artikel; daarnaast dank ik Colin Pendleton (Sites and Monuments Record Officer, Suffolk County Council Archaeology Service), René Vosseld (Arnhem) en Roy Wassink (Deventer) voor het beschikbaar stellen van gegevens.

Kaarten: Uitsneden stafkaart Ginkel (west) Sheet 388. Collectie Gelderland Bibliotheek Arnhem.

Bronnen:

- Grote Historische Atlas van Nederland, 1:50.000; 3 Oost-Nederland 1830-1855.
- Grote Provincie Atlas, 1:25.000; Gelderland, Veluwe. Tweede editie 1997.
- ROBAS (1990). Foto Atlas Gelderland. Den Ilp/Emmen: ROBAS/Topografische Dienst.
- Ausbildungsvorschrift für die Pioniere, Teil 4 Sperrren (1935). Berlin: Mittler
- Legerorders bevattende de wetten besluiten, ministeriële beschikkingen, kennisgevingen en mededeelingen van belang voor de Koninklijke Nederlandsche Landmacht. 's Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij.
- Verordeningsblad voor het bezette Nederlandsche gebied, jaar 1940.
- Blijdenstijn, R. (2005). *Tastbare Tijd*. Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht. Provincie Utrecht.
- Boelkens, J. Th. (1959). *De bodemgesteldheid van het militair oefenterrein Ginkel-Zuid*. Wageningen: Stichting voor Bodemkartering (Rapport 512).
- Dobinson, C.B. (1996). *Twentieth Century Fortifications in England, Vol II Anti-invasion defences of WWII*. Council for British Archaeology.
- Janse, C. (1995). *Blik Omhoog 1940-1945: Wolfheze en de Zuid-Veluwe in oorlogstijd. Boek I* (mei 1940-september 1944). Zp [Rheden, eigen uitgave].
- Janse, C. (1996). *Blik Omhoog 1940-1945: Wolfheze en de Zuid-Veluwe in oorlogstijd. Boek II* (september 1944). Zp [Rheden, eigen uitgave].
- Janse, C. (1999). *Blik Omhoog 1940-1945: Wolfheze en de Zuid-Veluwe in oorlogstijd. Supplement*. Zp [Rheden, eigen uitgave].
- Kok, R.S. (2003). *Grazen door de geschiedenis. Van rendierjagers tot Britse para's op de Ginkelse Heide* (gemeente Ede). *Archeologie Magazine* 11.1, pp. 59-63.
- Kok, R.S. (in druk). *Ploegvoren op de heide. Sporen van de luchtoorlog tegen Duitsland op de Ginkelse Heide bij Ede*. *Historisch Geografisch Tijdschrift*.
- Kooiman, M. & A.L. Vernooij (1988). *Compagnies Oefenterrein Ginkelse Heide. Een historisch-geografische*

- inventarisatie en waardering. Universiteit van Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- Korthals Altes, A. (1984). Luchtgevaar. Luchtaanvallen op Nederland 1940-1945. Amsterdam: Sijthoff.
- Lagerwijn, V. & G. Plekkringa (1990). Ede 1940-1945. Barneveld: BDU.
- Peters, M.E. (1996). Lichtblauw op de Veluwe. Een geschiedenis van het Vliegveld Deelen 1914-1995. 's Gravenhage: Sectie Luchtmachthistorie van de Staf van de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten.
- Ranft, F.R. (1996). De aanleg van het Hazepad bij Arnhem. Arnhem de genoeglijkste 16.4, pp. 174-181.
- Speelziek, J.J. (1991). Van Op den Toega naar Teuge. Teuge (eigen uitgave).
- Tijink, C. & P. Rouwenhorst (2005). Apeldoorn in de Tweede Wereldoorlog: een kroniek. Apeldoorn: CODA – Apeldoorns Archief.
- Verhoef, C.E.H.J. (2001). De Slag om de Ginkelse heide bij Ede. 17 en 18 september 1944. In P. Pierik & M. Ros (Red.), Derde Bulletin van de Tweede Wereldoorlog. pp. 99-158. Soesterberg: Aspekt.
- Verhoef, C.E.H.J. (2002). De Slag om de Ginkelse heide bij Ede. 17 en 18 september 1944. Soesterberg: Aspekt.
- Vossebeld, R.H. (1996). Het belang van Deelen, een inventarisatie. Nederlandse Federatie voor Luchtvaartarcheologie.
- Weerd, E. van de & G. Crebolder (2004). Ede in wapenrok, twee eeuwen militaire geschiedenis in de gemeente Ede. Barneveld: BDU.
- Wijk, W. van (2005). Ugchelense dagboeken met historische waarde. Geschiedschrijven met gevaar voor eigen leven. Bevrijdingskrant Ugchelen 2005, p. 27. (geraadpleegd op: http://www.ugchelen.org/bevrijdingskrant/2005_p27.html).

Notenapparataat bij dit artikel verkrijgbaar bij de redactie

Oproep:

"Gezelschapsspellen van vroeger tot heden"

Dit is het onderwerp van onze expositie in het Historisch Museum aan het eind van dit jaar. Daarvoor zoeken we nog wat spelletjes uit de 20e eeuw.

Wie is in het bezit van deze spellen en welke zijn dat?

Graag uw telefoontje naar het museum, tel. 619554, zodat we een groslijst kunnen samenstellen. Te zijner tijd hoort u dan van ons.

Bijvoorbaat bedankt voor uw medewerking!

De tentoonstellingscommissie

Zolderopruiming

Het museum kampt al lang met ruimtegebrek. Het is daarom belangrijk af en toe overbodige spullen weg te doen. Is er iemand geïnteresseerd in bijvoorbeeld paspoppen, neem dan contact op met Ruud Dijkstra.

Er is keus volop, behalve de getoonde poppen, zijn er ook kleinere modellen.

Het Historisch Museum bedankt zijn sponsors

AAA administratiekantoor	Advocatenkantoor Hage
Ambachtelijke slagerij John van der Geer	Anders & Co.
Art & Identity	Autobedrijf J.C. van Roekel
Axi keukencentrum	Café de Pineut
De Fromangerie Bellestein	De Heus optiek
Drogisterij Karens	Van de Bunt Era makelaars
Van der Kolk Ede. B.V.	Garagebedrijf Rien Meijer
Geurt van Heusden, groenten -en fruitspecialzaak	Het Oude Politiebureau, Tapascafé & restaurant & vergaderaccomodatie
Hoom Makelaardij.	Juwelier De Goudpoort
Hypotheek Visie Ede	Kunsthandel Simonis & Buunk
Ir. E. Lagerweij	Repro Mercurius
Kelderman Bouw	Roel van Laar interieurbouw
Posthuma & Schutte, Netwerk Notarissen	Wijnhandel Borg
Riemens daktechniek	Visgilde Rijsemus
RVS verzekeringen Hoom Makelaardij	
Tandarts Ede	

STARGROUP BV

uw partner in assurantiën en financiële adviezen

Stationsweg 31 • 6711 PJ Ede
 Postbus 8250 • 6710 AG Ede
 Tel: 0318 - 67 27 67 • Fax: 0318 - 67 27 66
 Email: info@stargroup.nl • www.stargroup.nl

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.:0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

Arnhem, Barneveld, Ede, Renkum

Wessels

Modestoffen

wessels modestoffen Boogstraat 4-8, Ede
0318-617215

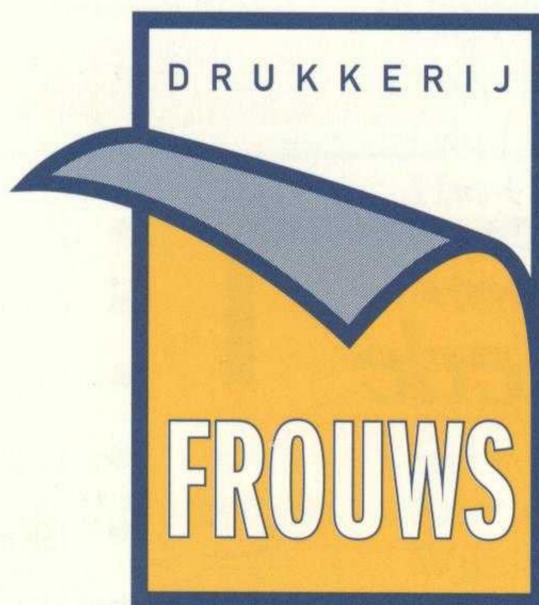
Op het gebied van internationale modestoffen is
Wessels een begrip in de regio's Arnhem, Barneveld,
Ede, Renkum en omgeving.

- modestoffen gevarieerd van:
- trendy tot klassiek
 - lycra tot bruidsstoffen
 - ieder seizoen aanbiedingen
 - deskundig advies.

Kortom een veelzijdig assortiment

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders

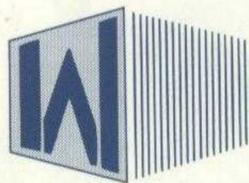
met vakmanschap vervaardigd bij:

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

AANNEMERSBEDRIJF

WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

MONDIAL MOVERS

Waaijberg verhuizers B.V.

Vlekkeloos verhuizen

overzee en over land

Ede Tel. (0318) 62 45 55 ■ Hoogezand Tel. (0598) 39 98 20
www.waaijberg.nl ■ info@waaijberg.nl